

A kormányzó motivációi

VISSZHANG - LVIII. évfolyam, 3. szám, 2014. január 17.

Nem szabályosan olvastam Ungváry Krisztián tavaly megjelent művét (*A Horthy-rendszer mérlege*, Jelenkor Kiadó). Az egyik izgalmas című fejezetről a másikra ugrottam, össze-vissza. Sok értéke mellett a könyv számomra felettébb értékes „kincse”, hogy külön foglalkozik azokkal a lehetséges indítékokkal, amelyek Horthyt a zsidóellenes intézkedésekkel és kifejezetten a deportálással kapcsolatos államfői döntései során motiválhatták.

Történelmi szerepének megítéléséhez a kormányzó motivációinak tisztázása különösen fontos. Hiszen bizonyosan másképp ítélnénk meg ezt a szerepet, ha Horthy különböző időben hozott, egymással ellentétes döntései mögött az a körülmény húzódott volna, hogy az ország kormányzója sajnálatos módon még csak nem is sejtette, mi vár a németeknek átadott zsidókra, viszont mihelyst ezt megtudta, egyből intézkedett is a deportálások leállításáról. Ő maga egyébként éppen ezt állítja 1953-ban publikált emlékiratában. Csakhogy tudjuk, hogy ez nem igaz.

Régóta ismertek azok a bizonyítékok, amelyek igazolják, hogy Horthy már jóval a német megszállás előtt tudta, milyen sors vár a háborús Európában a „keletre telepített” zsidókra. Legfeljebb a tömeggyilkosság módja – az iparszerű megsemmisítés leírása – lehetett új számára az Auschwitz-jegyzőkönyvek megismerésekor. Ungváry is alaposan számba veszi ezeket a bizonyítékokat könyvében. Az olvasóinak nem is maradhatnak kétségei afelől, hogy Horthy, visszaemlékezésének papírra vetésekor, nem mondott igazat.

A neves történész a kormányzó motivációival kapcsolatban ilyen kifejezéseket, illetve megfogalmazásokat használ: Horthy a deportálást „nem helyeselte” (554. o.), bár „a zsidók sorsa feltehetően kevésbé érdekelte”, mint mások – például Bethlen István vagy Kállay Miklós – sorsa (555. o.). „Mélységesen megsértődött” amiatt, ahogyan a németek a megszállást megelőző klessheimi látogatása során vele bántak. Ez, továbbá a „Veesenmayer által regisztrált szenilitása” is oka lehetett Ungváry szerint annak, hogy a kormányzó „nem ismerte fel a helyzet drámai jelentőségét, és restségével akaratlanul asszisztált a tömeggyilkossághoz”. (555. o.)

A szerző azt azonban valószínűtlennek tartja, hogy Horthy bármilyen mértékben is azonosult volna a deportálás céljaival:

„Azok az állítólagos kijelentések, amelyek szerint Horthy helyeselte a »kis-zsidók« deportálását, Veesenmayer, Baky és Ferenczy¹ felelősségáthárító és önmagukat mentő bírósági vallomásain alapulnak, és ellentmondanak Horthy Hitlerrel szemben képviselt véleményének is. Valószínűtlen, hogy Horthy ténylegesen olyan kijelentéseket tett volna, hogy a Chorin- és Vida-féle zsidó nagytökéseken kívül minden zsidót vigyenek csak nyugodtan, bár tekintettel az 1944-ben már gyakran zavaros és inkonzekvens politikai megnyilatkozásaira, nem teljesen kizárható.” (556. o.)

Igaz, másutt Ungváry azt is írja, hogy a kormányzó a zsidók sorsát „szükséges áldozatnak” tartotta. (540. o.) Vajon miért? E kérdésben nem egyértelmű a szerző álláspontja, bár egy helyütt idézi Endre László államtitkár népbíróság előtt tett vallomását, mely szerint Horthy államtitkári kinevezésekor közölte vele: segíteni kell a németeket a deportálásban, mert ezzel lehet rábírní Hitlert a megszállás megszüntetésére². (553. o.)

A „szükséges áldozat” említése kétségtelenül másféle motiváció lehetőségére utal, mint amiről a történész egyebütt ír. Más „az akaratlan asszisztálás”, a „nem helyeslés”, és megint más a „szükséges áldozatnak

tekintés”. A közönséges gyilkosok jó része is valamilyen céllal öl, s a célhoz képest a meggyilkolt személy csak „szükséges áldozat”. Márpedig a nem öncélból elkövetett emberölés azért mégiscsak más megítélés alá esik, mintha valaki „restségből”, „szenilitásból”, „rossz helyzetfelismerésből” „akaratlanul asszisztál” egy gyilkossághoz, amellyel egyébként nem ért egyet! Ungváry minősítései között tehát ellentmondás feszül: vagy helytelenítette Horthy a deportálást, vagy szükséges áldozatnak tartotta. A kettő együtt nem megy.

Két különféle típusú motivációról ír hát Ungváry Krisztián is. Ezek közül ezúttal csak az egyiket elemezem.

Lehet-e egy államfő – aki azért kétségtelenül beszámítható, ezt Ungváry sem vonja kétségbe – rest, rossz helyzetfelismerő, nemtörődő, pláne sértett duzzogó akkor, amikor félmillió rábízott állampolgár tudatos lemészárlásának megakadályozása lenne a dolga? Miközben azért „nem helyesli”, ami történik? S ha igen, hogyan lehetséges ez?

Véleményem szerint csak egy módon: ha azt a félmillió személyt Horthy nem tekintette ugyanolyan embernek, mint az összes többi „rábízott” magyar állampolgárt. Ha valamilyen oknál fogva alacsonyabb rendű lényeknek tartotta őket, mint a többieket. Valahogy úgy, mint a gyarmatosítók a „feketeket” vagy a „sárgákat”. Vagy, ahogy idehaza sokan – akkor is és most is –, a barna bőrű cigányokat. A zsidóknak azonban nem a bőrük színe volt más, s egyéb „rasszjegyek” alapján is csak igen erőltetetten lehetett – ha lehetett egyáltalán – őket másféle embernek föltüntetni a többiekhez képest. A zsidók másfélének, alacsonyabb rendűnek nézése sokkal mélyebb – speciálisan az európai kultúrára jellemző – kulturális berögzülésnek volt köszönhető. Ennek a berögzülésnek évezredes vallási gyökerei voltak. És most itt nem próbálok önálló teológiai fejtegetésekbe bocsátkozni. Egyrészt azért nem, mert nem vagyok teológus. Másrészt pedig azért nem, mert saját fejtegetés helyett egyszerűbb a kérdés egy nálam milliószor autentikusabb „szaktekintélyét” idéznem. A katolikus egyház korábbi fejét, II. János Pál pápát, aki egy 1997-es beszédében a következőket mondta:

*„Valójában a keresztény világban – nem beszélek az »Egyház, mint olyan« részéről – túlságosan régóta forogtak az Újszövetségnek a zsidó népre és annak az állítólagos bűnösségére vonatkozó téves és hamis értelmezései, amelyek e nép iránt az ellenségesség érzéseit idézték elő. Ezek az érzések hozzájárultak a lelkiismeretek elaltatásához, s így amikor a lényegénél fogva keresztényellenes, pogány antiszemitizmus által inspirált üldöztetés hullámai végigsöpörtek Európán, akkor azok mellett a keresztények mellett, akik mindent megtettek az üldözöttek mentéséért, s akár még az életüket is kockára tették ezért, a spirituális ellenállás sokak részéről nem volt olyan, amit az emberiség joggal elvárt volna Krisztus tanítványaitól.”*³ [A kiemelés tőlem – H. P.]

A pápa ugyanarra mutatott rá, mint amiről Carol Rittner RSM és John K. Roth *A holokauszt és a keresztény világ* című kötetben közösen jegyzett tanulmányukban így írnak: „A zsidókat évszázadokon át kirekesztették a morális kötelezettségek univerzumából, azaz az emberi közösség tagjai által egymás iránt tanúsított törődés és jóérzés határain kívül helyezték őket. A keresztény »megvetés tanának«⁴ több évszázada után nem meglepő, hogy a keresztények és egyházaik – katolikusok, protestánsok és ortodoxok egyaránt – a legnagyobbbrészt közönnyel viseltettek a zsidók sorsa iránt a holokauszt idején.”⁵

Horthy nem különbözött a keresztény európaiak nagy részétől, s legalábbis 1944. június végéig nem tartozott az üldözötteket mentő kevesek közé. Bűnösnek pedig azért lehet nevezni, mert neki az embermentés nemcsak erkölcsi, de munkaköri kötelessége is lett volna. S tény, hogy míg a nációkkal szintén együttműködő francia államfő – Pétain marsall – nem járult hozzá, hogy a francia hatóságok a francia állampolgárságú zsidók deportálásában közreműködjenek, addig a magyar államfő – Horthy altengernagy – szabad kezet biztosított kormányának, a magyar közigazgatásnak és a hazai erőszakszervezeteknek a zsidóellenes intézkedések végrehajtásához. Gyakorlatilag egészen a teljes vidéki zsidóság – szinte kivétel nélkül magyar állampolgárok – Auschwitzba deportálásának befejeződéséig.

Ungváry Krisztián könyvében külön fejezetet szentel annak, hogy rámutasson: a két világháború közötti

magyar társadalomban a sokak gondolkodását meghatározó „rasszista paradigma”, amely az „idegen fajok” kitelepítésének szükségességét is magában foglalta, nemcsak a zsidókra, de a németiségre is kiterjedt (258–282. o.). A szerző művének egyik nagy nívója éppen ez. Azt azonban nyilván Ungváry sem tartja elképzelhetőnek, hogy a németekkel szemben valaha is sor kerülhetett volna olyasmire a keresztény Európában, mint ami a zsidókkal megtörtént: azaz, hogy magukat civilizálni tartó és jelentős tömegtámogatással bíró politikusok döntsének egy adott területen élő teljes népcsoport fizikai megsemmisítéséről. Hiszen a németek is a keresztények közösségéhez tartoztak, s így – a zsidókkal ellentétben – részei voltak a morális kötelezettségek univerzumának. Ungváry művének véleményem szerint hiányossága, hogy erre a különbségre nincs kellő tekintettel. A szerző elismeri ugyan, hogy „az egyházi antijudaizmus bizonyára sok tekintetben megágyazott a modern antiszemitizmusnak” (239. o.), azonban a keresztény zsidóellenességgel mint a népiertással szembeni morális ellenállást gátló tényezővel nem foglalkozik. Nem ugyanaz utálni egy népet, mint egy évezredek tévtanításnak betudható, vallási gyökerű morális deficit miatt tétlenül tűrni, tudomásul venni, elfogadni, jóváhagyni vagy éppen elrendelni honfitársaink – sok százezer ember, férfiak, nők, gyermekek, öregek és fiatalok, egy egész népcsoport – kiirtását.

Érdemes azt is mérlegelni: az Ungváry által említett „restség”, „szenilitás”, „a helyzet súlyosságának fel nem ismerése” vajon nem inkább csak tünetei voltak-e mindannak, ami a kormányzó fejében kavargott akkor? Egy tömeggyilkosságba keveredett politikus fejében. Olyan ember fejében, aki magát a XX. század félelmetes és gyilkos baloldali elhajlása – a bolsevizmus – ellen sziklaszilárdan fellépő, ha kell, a liberális demokrácia elvein is keresztülgázoló, de alapvetően mégiscsak konzervatív magyar úriembernek, nagy tekintélyű államférfinak s egyúttal rettenthetetlen katonatisztnek szerette volna láttatni. S aki mégis közönséges, véreskezű tömeggyilkossá, ártatlan civilek – a rábízott állampolgárok százezreinek – lemészárolójává, egy erkölcsi hullává vált politikai pályájának zenitjén.

A nálunk ma uralkodó, tekintélyelvű rendszer szeretne magának olyan ideált, mint amilyennek Horthy Miklós – egyebek mellett az emlékiratában is – láttatni akarta magát. Egy morálisan vállalható, mérsékelt, de antiliberalis és antiszocialista, tekintélyelvű keresztény-konzervatív kurzus vezetője ideálját. Fontos lenne azonban egyértelművé tenni: az új (reményeim szerint csak átmenetileg regnáló) tekintélyelvű rendszer nem választhat példaképül olyasvalakit, aki bűnrészes Európa eddigi messze legnagyobb méretű népiertésében. Ha Horthy ideáljává válna a mostani kurzusnak, az számos XX. századi szörnyűség további elleplezéséhez, a társadalmi szembenézés további elodázásához, és ami ezzel jár, a demokratikus szellemű kritikai gondolkodás elterjedésének további megakadályozásához vezetne. Ezt nem szabad hagynunk.

¹ Edmund Veessenmayer a náci Németország magyarországi teljhatalmú megbízottja, Baky László a Sztójay-kormány belügyi államtitkára, Ferenczy László pedig a német biztonsági rendőrség és a magyar csendőri erők összekötő tisztje volt.

² Több történész – így Karsai László, Christian Gerlach, Götz Aly, Turbucz Dávid, Kádár Gábor és Vági Zoltán – valóban úgy véli: Horthy azért engedte meg a zsidók deportálását, mert ily módon remélte elérni a német csapatok kivonását az országból.

³ II. János Pál pápa Beszéd az antijudaizmus gyökereiről címmel rendezett szimpózium résztvevőikhez 1997. október 31-én (In: L'Osservatore Romano, 1997. november 1. http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/speeches/1997/october/documents/hf_jp-ii_spe_19971031_com-teologica_it.html – 3. bek. 2–3. mondat). A szövegrész értelmezéséhez fontos tudni, hogy a katolikus egyház a XIX. század óta – vélhetően tévesen felfogott, apologetikus megfontolásból – a zsidóellenességnek csak a faji okokra hivatkozó változatát nevezte antiszemitizmusnak, a vallási alapú

zsidóellenességet egészen a legutóbbi időkig nem. Az 1997-es pápai megnyilatkozásnak annak idején valószínűleg sokkal nagyobb visszhangja lett volna, ha II. János Pál az idézett szövegrész második mondatában az antiszemitizmus helyett a fajgyűlölet kifejezést használja.

⁴ Jules Isaac 1962-ben megjelent, *L'enseignement du mépris* (A megvetés tana) című könyvében így nevezte azokat a keresztény kultúrkörben fellelhető, tradicionális, zsidóellenes tanításokat, amelyek a Biblia téves teológiai értelmezésein alapulnak. E tanítások egyik legfontosabbika szerint minden zsidót kárhozatra szánt Isten, mivel máig valamennyi, Jézus messiási voltát és isteni természetét elutasító zsidó rovására írható Jézus Krisztus kínszenvedése. A katolikus egyházon belül ezt a tanítást a II. Vatikáni Zsinaton 1965-ben elfogadott *Nostra aetate* kezdetű nyilatkozat egyértelműen elvetette, amikor az evangéliumi igazsággal és a krisztusi szellemmel ellentétesnek nyilvánította azt.

⁵ Rittner-Roth, A zsidók helyzete iránti közöny a holokauszt idején. (In. A holokauszt és a keresztény világ, Pécs-Budapest, Egyházforum-Balassi, 2009., p. 91.)